

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА. ДЕРЖАВНЕ ПРАВО

УДК 34.06:340.115

О. М. Балинська,
В. А. Яценко

ПРАГМАТИЧНЕ СВІТОСПРИЙМАННЯ У ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

Розглянуто регулятивну функцію прагматизму як методології правознавства та юридичної діяльності. Проаналізовано вчення основоположників прагматизму, зроблено спробу розкрити процедуру набуття їхніх теоретичних положень статусу методології загалом і правової сфери зокрема.

Досліджено інструменталізм Дж. Дьюї як специфічну логіку та методологію пізнання права шляхом поетапного вирішення правознавчих проблем. Викладено застереження щодо претензії прагматизму на найбільш загальну методологію пізнання та діяльності, абсолютизації суб'єктивістських висновків і підходів.

Ключові слова: прагматичне світосприймання, юридичний прагматизм, інструментальний метод, істина у прагматизмі, проблемна ситуація, сумнів.

Постановка проблеми. Серед різних методологічних підходів до правознавства віднедавна дедалі відомішим є прагматизм, який претендує на роль регулятивного чинника права. Загальноновживаним навіть став термін «юридичний прагматизм». З огляду на це, виникає питання передусім про сутність прагматистської доктрини, її застосування як методології щодо права, зокрема в українському правознавстві.

Стан дослідження. Цю статтю написано на основі публікацій основоположників прагматизму: від філософії життя Ф. Ніцше з його окресленням завдань науки як нової практичної розцінки культурних ідеалів до логіки Ч. Пірса [1], соціального біхевіоризму Дж. Г. Міда [2], прагматизму як нової назви старих методів мислення У. Джемса [3; 4], психології мислення Дж. Дьюї [5] та їх послідовників, у яких викладені особливості прагматистського світосприймання, його соціальні доктрини та специфіка технологіко-методичного арсеналу.

Використані також опубліковані нещодавно праці вчених, представників юридичного прагматизму, О. В. Холмса (Гольмс, предтеча американського правового реалізму), Р. Паунда (автор теорії «дедуктивно-механічної юриспруденції»), Д. Франк (уважає прагматизм гносеологічним ученням) й інших, хто представляє так звану «реалістичну школу» права. Аналіз проблеми доповнено також оцінками, коментарями щодо прагматизму харківського філософа І. Бичка [6], дослідника західної філософії ХХ ст. Ю. Мельвіля [7], теоретика правової доктрини американської соціологічної юриспруденції Г. Адигезалової [8] та ін. Попри вказані дослідження, застосування прагматизму як методологічного регулятора права залишається теоретично не опрацьованим, тому автори демонструють своє бачення проблеми.

Мета статті – дати уявлення про прагматизм як напрям філософської думки та розкрити його методологічне спрямування щодо права.

Виклад основних положень. Передусім варто зазначити родову належність прагматизму як різновиду більш загальної – позитивістської концепції, яка, як відомо, відкидає роль філософії як всезагальної світоглядної установки, зводячи світогляд до кожної конкретної науки (математики, фізики, логіки, лінгвістики й ін.). Але, на відміну від інших різновидів позитивізму, прагматизм бере за основу не якусь конкретну позитивну науку, а діяльність, а саме ту чи іншу дію, вчинок людини. В одного з представників неопрагматизму Дж. Міда є навіть праця під назвою «Філософія дії» (1938 р.). Звідси перша методологічна установка прагматиків – орієнтація на діяльність як спосіб тих чи інших дій (прагма – це дія).

Водночас ідеться про діяльність не так теоретичну (логічну), як емпіричну (досвідну). Визначальним рушієм пізнання, який «керує діями», є, за прагматизмом, наші інстинкти. «Всі людські знання, включаючи вищі злети науки, – зазначає Ч. Пірс, – це лише розвиток наших вроджених тваринних інстинктів. Дії визначаються або незмінними вродженими інстинктами, або звичками». Людина, пише далі Ч. Пірс, є «пучком звичок» [1, с. 194].

Звідси і мислення, за Ч. Пірсом, є інстинктом, тобто відповідна реакція організму на зовнішні подразнення; у тому разі, коли діяти за усталеними звичками через життєві обставини, що змінилися, недостатньо, тоді мислення ніби пристосовує людину до цих нових обставин. Тож мислення тлумачиться як суто фізіологічне, рефлексивне явище. Певною мірою це правильно. Мислення справді є комплексом біологічних і фізіологічних реакцій, але тільки за формою, а що стосується його змісту, то, як відомо, мислення є теоретичним

феноменом, сукупністю логічних конструкцій – понять, суджень та умовисновків, які є результатом соціальної практики людини, закріпленої у вчинках, звичках, традиціях.

Це стосується і права, джерелом якого є звичаї та традиції. Однак, на наш погляд, ґрунтуючись на позиціях Ч. Пірса, право не виходить за межі буденності, повсякденності, його покликання – закріпити ці звички, надати їм певної сталості, довготривалості. Саме так за допомогою права формується той чи інший стереотип поведінки людини. Отже, ці прагматичні рекомендації можуть бути застосовані у дослідженні права, але тільки на його повсякденно-психологічному рівні загальної методології.

Найцікавішим у прагматизмі, зокрема, у концепції Ч. Пірса, вважаємо, є розуміння істини. З одного боку, вона має відтінок конвенційності (наприклад, Ч. Пірс заявляє, що перехід Цезарем Рубікону є істинним тому, що історики дійшли згоди з цього питання). А з іншого – істина є дією, що зумовлює успіх. Так, істинна дія лише та, яка корисна для людини. Прагматики, насамперед представники юридичного прагматизму, беруть за основу раціональний момент права, його реальність, а саме – ефективність дії права, його практичної цінності як регулятора суспільних відносин.

Отже, прагматичний підхід має смисл у юриспруденції, коли йдеться про критерії оцінки результативності, успішності, практичної доцільності тих чи інших законодавчих актів або окремих норм. Але цей критерій істини як успішності є мінливим і не може розглядатися як необхідний, закономірний, оскільки він є завжди відносним.

Якщо Ч. Пірс розглядається як один із засновників прагматизму, то У. Джемс популяризатор його ідей. Він акцентує передусім на специфіці прагматичного методу. «Прагматизм, – зазначає він у одній зі своїх популярних лекцій, – звертається до конкретного, до доступного, до фактів, до дії, до влади». Це означає відмову від раціоналістичного методу і визнання панування методу емпіричного. Також він уточнює розуміння досвіду як висхідного пункту дії: «Якщо ви оперуєте прагматичним методом, то з кожного слова ви повинні вичленити його практичну наявну вартість, повинні змусити його працювати у потоці вашого досвіду». В цьому вбачається зведення практики до вузького практицизму. За У. Джемсом, навіть теорії стають «практичними засобами» [4, с. 1–2].

Вважаємо, прагматики фіксують один важливий реалістичний нюанс – набуття теорією статусу практичного чинника. Але подають його дуже вузько – по-практицистськи, лише як засіб, а не як загальнолюдську соціальну практику. Ця спроба звуження пізнавального,

гносеологічного аспекту теорії, на наш погляд, найменше стосується права, яке відзначається широтою своєї практичної функції (правозастосовна, правотворча місія, які об'єктивно унеможливають таке звуження), оскільки є насамперед соціальною, суспільно зумовленою сутністю.

У. Джемс доповнює Пірсове розуміння істини як успіху міркувань про те, що думки, які є частиною нашого досвіду, стають істинними так, як вони допомагають досягти задоволеності в оцінці інших частин досвіду... «Думки істинні як знаряддя логічної роботи, інструментально. В цьому полягає інструментальна точка зору на істину» [4, с. 5].

У. Джемс фактично пропонує своєрідний алгоритм застосування прагматизму як методу пізнання та діяльності. Цей алгоритм включає: узагальнення думок стосовно певної частини нашого досвіду, їх узгодження за допомогою логічних прийомів, узагальнення в єдиний цілісний комплекс і його резюмування. Цей принцип так званої «економії мислення» цілком реальний у юридичному пізнанні, дослідженні, адже він дає можливість звести окремі часткові висновки до єдиного, скажімо, аналіз окремих ознак правопорушення дає змогу зробити висновок про його характер загалом.

Такий підхід може засвідчувати те, що прагматизм У. Джемса не є синонімом вузького емпіризму, тобто вчення, сформованого лише на фактах. Він гадає, що «прагматизм, наскільки б він не був прихильником фактів, відрізняється від звичайного емпіризму тим, що не тяжіє до матеріалізму. Більш того, він нічого не має проти вживання абстракцій, якщо ними користуються лише для того, щоб краще розбиратися у конкретних фактах» [4, с. 7]. У юриспруденції це важливо, бо пошук не зводиться лише до рефлексії на факти, а й потребує їх раціонального витлумачення, узагальнення типу висновків, рішень, резюме тощо.

Прагматичну концепцію У. Джемса продовжив Дж. Дьюї, який вніс певні новації, передусім у визначальну категорію прагматизму, поняття досвіду. Якщо Ч. Пірс і У. Джемс значною мірою суб'єктували цю категорію, то, за Дж. Дьюї, досвід охоплює поняття й суб'єкта, й об'єкта, називаючи це «принциповою координацією». Ми вважаємо, Дж. Дьюї демонструє претензію начебто на роль «третього судді» у тому, що він долає крайнощі й суб'єктивного ідеалізму (суб'єктивація досвіду), й вульгарного матеріалізму (де джерелом досвіду є лише об'єкт). Справді у Дж. Дьюї, хоча він безпосередньо про це не говорить, виявляється натяк на пізнавальні відносини між об'єктом і суб'єктом як такі, що є реальним джерелом пізнання.

Вважаємо, що ця істина є очевидною і в правовому пізнанні, в якому суб'єкт-об'єктні відносини становлять основу пізнавального процесу. Тож пізнання такого явища, як правопорушення передбачає єдність його об'єктивних і суб'єктивних сторін. Як справедливо зауважує В. Бачинін, «у правопорушенні, наприклад, є важливими його об'єктивна та суб'єктивна сторони. Об'єктивність передбачає безпосередній причинний зв'язок між діями і їх негативними наслідками ..., суб'єктивна сторона правопорушення включає питання, пов'язані зі здатністю індивіда ... управляти своєю свідомістю і волею» [9, с. 628].

Однак цієї позиції Дж. Дьюї не додержується, заявляючи про те, що суб'єкт знаходиться в полоні досвіду і навіть небезпечної, ненадійної природи існування: «Ми відкинуті на милість подій, що діють на нас неочікувано, раптовими і насильницькими способами» [5, с. 45]. У цьому, вважаємо, Дж. Дьюї виявив певне песимістичне сприйняття утилітаризму як створення цивілізації. Ці погляди Дж. Дьюї дали підставу одному з його учнів – С. Хуку, активному прибічнику прагматичного підходу, – заявити про зв'язок прагматизму з трагічним світосприйманням [10, с. 11].

Який же вихід із цього «трагізму» пропонує Дж. Дьюї? Він гадає, саме прагматизм є найефективнішим методом вирішення соціальних проблем. Зазначаючи розрив між «фантастичними успіхами» конкретних наук і відставанням моралі, занепадом людських цінностей, він знаходить вихід у встановленні більш оптимального співвідношення між досягненнями науки і людськими цінностями. Реалізувати це можна завдяки функції людського мислення, «інтелекту», в якому він убачає головний засіб пізнання та дії.

Важливою категорією цієї «інструментальної логіки» Дж. Дьюї є так звана «проблемна ситуація» як «локалізація досвіду», тобто, виокремлення певної частини досягнутого досвіду, яка стала проблемною, і зосередження інтелекту на пошуку шляхів її пояснення, а отже й вирішення. Можливо, не підозрюючи того, Дж. Дьюї так чи інакше торкається процедури наукового пошуку. Адже проблемна ситуація – це і є питання, яке потребує нагального вирішення.

Другий, не менш важливий «інструментально-логічний» момент, – це співвідношення об'єкта та предмета дослідження. За формальною логикою, ситуація в цьому разі є його предметом, а обстановка, у якій певна ситуація виникла, є об'єктом. Але Дж. Дьюї ці поняття не розводить. Справді для нього ситуація – це і є вся реальність (обстановка), з чим навряд можна погодитися. Вбачаємо в цьому елементи релятивізму – абсолютизації, плинності (ситуації) і невизнання сталості

(обстановки). Невизначення предмета дослідження робить це дослідження абстрактним і майже безпредметним, а ігнорування об'єктної належності того чи іншого предмета спричинює до втрати його родової визначеності й не розкриття загальних закономірностей його розвитку. Цим дослідження втрачає ґрунтовність. Водночас виокремлення «проблемної ситуації» Дж. Дьюї є свідченням його занепокоєності потребами вирішення злободенних питань соціуму, які, як він гадає, може вирішити тільки інтелект.

Ці ідеї традиційного прагматизму продовжують розвивати неопрагматикки, зокрема, безпосередній послідовник Дж. Дьюї – Дж. Мід із його ідеєю «розумного контролю над соціальним досвідом». Перше, з чого починає Дж. Мід, – це заява про те, що аналіз поведінки кожного індивіда (кожного окремого організму) розглядається не відокремлено, а в кожному конкретному випадку – як частина соціального акту. Тому свій погляд Дж. Мід називає «соціальним біхевіоризмом», для якого характерним є проголошення домінування впливу зовнішніх чинників на поведінку людини.

Такий підхід не новий у вивченні поведінки людини, адже науці відома теорія середовища І. Тена, французького філософа-позитивіста, який сформував свої погляди під впливом О. Конта. Згідно з цією теорією, психічне, духовне, культурне і соціальне оточення ставлять людину у залежність [11, с. 435]. Тобто теорія середовища визнає людину глибоко залежною від навколишнього світу, що звільняє її від будь-якої моральної відповідальності. Так, соціальний суб'єкт, будучи заангажованим у сферу правовідносин, цілком залежить у продукуванні своїх дій і вчинків від зовнішнього впливу, а тому не потрібно його звинувачувати у неправомірності дій (якщо такі є) чи бездіяльності: таким його «зробило» середовище, у якому він перебуває і яке має нести відповідальність за його вчинки.

Одразу зауважимо, що при такому підході ігнорується в поведінці індивідуума головне – його розумова (мозкова) діяльність, і абсолютизуються зовнішні чинники впливу. В такому разі винуватість людини за той чи інший протиправний вчинок, з юридичного погляду, зумовлюється лише впливом обставин (зовнішніх умов), а людина свою відповідальність за цей вчинок не усвідомлює. Очевидною є об'єктивна вчинку (злочину), а роль суб'єктивного чинника (свідомості) не враховується. Своєрідність позиції щодо цього Дж. Міда полягає в тому, що зовнішні обставини він зводить переважно до поведінки людини, а не до її свідомості. Він вважає, а не до її свідомості. Він вважає, поведінка людини в колективі визначає її свідомість.

Натомість реальна поведінка людини визначається не так впливом зовнішніх чинників, як свідомістю, чи радше самосвідомістю,

коли йдеться про конкретні вчинки. Але насправді будь-який вчинок є поєднанням і зовнішнього впливу, і самоусвідомлення свого «Я» як суб'єкта, який цей вчинок здійснює. Справді відсутність такого усвідомлення здебільшого є підставою для несвідомої поведінки, що призводить до неосудності.

Ідеться про діалектику об'єктивного та суб'єктивного. Вона є своєрідною. Об'єктивне (зовнішнє, зокрема вчинки, дії) завжди об'єктивне, бо існує незалежно від свідомості людини. Суб'єктивне ж існує як суб'єктивне лише за формою (як параметр суб'єкта), що ж стосується змісту суб'єктивного, то воно завжди об'єктивне, бо не мозок створює його, а середовище, тобто, соціальне середовище, в якому людина діє. Так, поведінка людини є наслідком синтезу зовнішнього та внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного, змісту та форми.

Цю ідею у дещо своєрідній формі реалізує сучасний неопрагматик Р. Рорті, який проголошує основою епістемології (теорії пізнання) дуалізм об'єкта і суб'єкта. Тяжіючи до герменевтики, Р. Рорті вказує на залежність інтерпретації тексту від потреб пізнавача або спільноти, до якої він належить [12, с. 297]. Єдність суб'єктивного й об'єктивного постає в дещо незвичному ракурсі: категорія об'єктивного має сенс лише щодо суб'єктивного, тобто, об'єкт існує лише так, як щодо нього існує суб'єкт.

Цей момент в інтерпретації Р. Рорті зводиться до такого: «Теоретичне, об'єктивне є лише одним із багатьох можливих способів описування результатів пізнання, але цей спосіб передбачає існування якихось початкових, споконвічних основ, які ми і вважаємо основою об'єктивності. Однак ніякі подібні до цих підстави об'єктивності просто не існують – це самообман, оскільки взагалі абсурдно покладатися на остаточне обґрунтування того, що є необґрунтованим, абсурдно взагалі уявляти, що словник сучасної науки має якийсь привілейований зв'язок із реальністю, роблячи її чимось більшим, аніж просто ще одна множина описування» [12, с. 297]. Важливість цього висловлювання Р. Рорті в тому, що об'єктивність не можна абсолютизувати як щось незалежне від реальності, від світу взагалі, воно незалежне лише щодо суб'єкта пізнання. Поза цим відношенням його просто немає. Так, скажімо, у судовій практиці, справедливе рішення є об'єктивним лише щодо певної конкретної справи, яка відображає об'єкт суб'єктивно, але ця суб'єктивність є лише формою об'єктивного змісту справи.

Висновки. Прагматизм як методологія є своєрідним сучасним, заключним акордом у тій грі, за яку взялася сучасна світова філософія у пошуках свого практичного спрямування.

У цьому контексті юридичний прагматизм знайшов своє місце як суто практицистський варіант виходу зі сучасного розуміння права як соціального явища, спрямованого на вирішення гострих, буттєвих проблем людини. Водночас не можна не бачити в цій світоглядній парадигмі надмірної суб'єктивності і дещо суто утилітарної орієнтації.

1. Пирс Ч. С. Элементы логики. *Grammatica speculativa. Семиотика: Антология* / сост. Ю. С. Степанов. М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. 702 с. С. 165–226.

2. Мід Дж. Г. Дух, самість і суспільство. 3 точки зору соціального біхевіориста. К.: Український Центр духовної культури, 2000. 416 с.

3. Джемс У. Прагматизм: новое название для некоторых старых методов мышления: Популярные лекции по философии. Изд. 3-е. М.: ЛКИ, 2011. 240 с.

4. Джемс У. Что такое прагматизм? URL: <http://khazarzar.skeptik.net/books/james01.htm>. 11 с.

5. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления / пер. с англ. Н. М. Никольской. М.: Совершенство, 1997. 208 с.

6. Бичко А. К., Бичко І. В., Табачковський В. Г. Історія філософії: підручник. К.: Либідь, 2001. 408 с.

7. Зотов А. Ф., Мельвиль Ю. К. Западная философия XX века: в 2 т. Т. 1. М.: Интерпракс, 1994. 431 с.

8. Адыгезалова Г. Э. Социологическая юриспруденция США в XX веке: формирование доктрины, развитие и совершенствование правового порядка. СПб.: Изд. «Юридический Центр-Пресс», 2012. 270 с.

9. Бачинин В. Энциклопедия философии и социологии права. СПб.: Изд-во «Юридический Центр-Пресс», 2006. 1093 с.

10. Хук С. Философия американського прагматизма. *Журнал «Америка»*. 1963. № 80.

11. Краткая философская энциклопедия. М.: Прогресс; Энциклопедия, 1994. 576 с.

12. Рорті Р. Філософія і дзеркало природи. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії та напрямки*. К.: Ваклер, 1996. С. 296–358.

13. Рорті Р. Прагматизм і філософія. *Після філософії: кінець чи трансформація?* / упоряд. К. Байнес. К.: Четверта хвиля, 2000. С. 24–66.

Balynska O. M., Yashchenko V. A. Pragmatic Worldview in Legal Dimension

The article deals with the determinant regulatory function of pragmatism as a methodology of jurisprudence and legal activity. An analysis of the doctrine of the founders of pragmatism was made; an attempt to reveal the procedure for obtaining their theoretical positions of the status of the methodology in general and the legal sphere in particular was performed. The authors consider that the pragmatic approach is meaningful in jurisprudence in that part of it, when it comes to

evaluation criteria of effectiveness, success, practical expediency of certain legislative acts or specific norms. But this criterion of truth as success is variable and cannot be considered in the status required, naturally determined, since it is always relative. The peculiarity of the research is that it is almost for the first time considered J. Dewey's instrumentalism as a specific logic and methodology of cognition of the law through a step-by-step solution of social problems. Noting the gap between the «fantastic success» definite sciences and morals lag, decline of human values, he sees a way out in establishing a more optimal balance between the achievements of science and human values, which can be realized through the function of human thinking, «intelligence», to which he assigns the role of the main instrument of cognition and actions.

Pragmatism as a methodology is a kind of modern, final chord in the game which the modern world philosophy has taken for in search of practical direction.

In this context, legal pragmatism took its place as a purely practical way out of the modern understanding of law as a social phenomenon, aimed at solving the most pressing, existential problems of a man. At the same time, one cannot fail to see in this ideological paradigm the excessive subjectivity and a somewhat purely utilitarian orientation. Therefore, the authors presented certain comments on the claims of pragmatism on the most common methodology of cognition and activity, the absolutisation of subjectivist conclusions and approaches.

Key words: Pragmatic world perception, legal pragmatism, instrumental method, truth in pragmatism, problematic situation, doubts.

Стаття надійшла 20 лютого 2018 р.

УДК 340.113

М. С. Гдакович

ДОКУМЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СІЧОВОГО СТРЕЛЦТВА ЯК ЕТАПНЕ ЯВИЩЕ У ФОРМУВАННІ ОФІЦІЙНО-ДІЛОВОГО СТИЛЮ

Досліджено особливості функціонування ділового мовлення Українських січових стрільців; розглянуто значення текстів суспільно-політичного характеру в загальній системі офіційно-ділового стилю першої половини ХХ ст. Зроблено спробу привернути увагу дослідників до цієї проблематики, адже на початку ХХ ст. відбулося повернення української мови до сфери офіційно-ділових відносин, саме тогочасні західноукраїнські суспільно-політичні реалії мали вирішальне значення у виробленні зразків офіційно-ділових текстів як складових якісно нового мовного досвіду освічених верств українського громадянства.

Ключові слова: офіційно-діловий стиль, історія ділового мовлення, Українські січові стрільці, ділова документація Українських січових стрільців.